

MONOGRAFIA PROSZOWIC

Na rynku wydawniczym pojawiła się niedawno kolejna praca, tym razem zbiorowa, poświęcona Proszowicom, pod redakcją Feliksa Kiryka¹. Osoba redaktora, jednego z najlepszych specjalistów w dziedzinie badań historii regionalnej, powinna zastąpić rekomendację tej pracy i zapewnić czytelnika o rzetelności przeprowadzonych badań i wartości merytorycznej tej książki, na którą złożyły się artykuły autorstwa pracowników naukowych krakowskiej Akademii Pedagogicznej, Uniwersytetu Jagiellońskiego i Politechniki Krakowskiej oraz autorów związanych z regionem. Książka została zadedykowana nieżyjącemu już profesorowi Tadeuszowi Słowikowskiemu, pochodzącemu z Proszowic, długoletniemu pracownikowi WSP w Krakowie i wybitnemu dydaktykowi. Jak możemy dowiedzieć się ze wstępu jest to pierwsza tak szeroka monografia Proszowic, które przez długie lata doczekały się zaledwie kilku artykułów. W związku z tym jest to cenna pozycja poszerzająca, i to w sposób istotny, wiedzę o tym ośrodku miejskim i jego okolicach. Dzięki temu opracowaniu przeciętny czytelnik może poznać historię jakże ważnego w średniowieczu i czasach nowożytnych miasta, będącego posiadłością królewską oraz miejscem sejmików szlachty województwa krakowskiego do roku 1791, a więc prawie do końca Rzeczypospolitej szlacheckiej². Trudno więc sobie wyobrazić, że przez tak długi okres czasu miasto o takim znaczeniu w historii regionu, a także i historii Polski, nie mogło doczekać się na rzetelne opracowanie. Sądzę, że recenzowana książka wychodzi naprzeciw oczekiwaniom.

Nie przedstawia ona wprawdzie całości dziejów tego regionu, nie ma w niej bowiem opisu okresu wczesnego średniowiecza, na co zwraca uwagę sam redaktor dzieła. Nie ukrywa on także pewnych braków w zakresie problematyki przełomu XIX i XX wieku oraz lat 1914–1918 i okresu międzywojennego. Także okres II wojny światowej i powojennych dziejów miasta nie został tu przedstawiony. Uważam, że nie stanowi to jednak istotnej ujemy dla wartości tej pozycji. Wręcz przeciwnie, zaznaczenie przez autorów tych problemów staje się bodźcem do ich poszerzenia i opracowania w przyszłości i zaowocować może publi-

---

¹ *Proszowice. Zarys dziejów do roku 1939*, pod redakcją Feliksa Kiryka, Kraków 2001. Zob. także: F. Kiryk, *Dzieje Proszowic w dobie piastowskiej i jagiellońskiej*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, WSP w Krakowie, „Prace Historyczne”, t. III, Kraków 1967, z. 26, s. 21–51; F. Kiryk, *Zarys dziejów powiatu proszowickiego* [w:] *Ziemia Proszowicka*, Kraków 1964.

² O Proszowicach jako miejscu sejmikowania pisze w swej pracy K. Przyboś, *Sejmik województwa krakowskiego w czasach saskich (1697–1763)*, Kraków 1981, s. 22–23, a także A. Lityński, *Szlachecki samorząd gospodarczy w Małopolsce 1606–1717*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach” nr 53, Katowice 1974, s. 35–40, a także W. Kriegerseisen, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991.

kacjami na ten temat oraz wzbogacić wiedzę o regionie, zwiększając zainteresowanie miastem tak długo zapomnianym.

Układ treści książki jest chronologiczny, poza dwoma ostatnimi rozdziałami i pierwszym, przedstawiającym warunki naturalne regionu proszowickiego. Pod względem merytorycznym tekst ten dla przeciętnego odbiorcy może wydać się trudny z powodu dużego zasobu wiedzy specjalistycznej na temat geologii, rzeźby terenu, klimatu oraz kwestii demograficznych. Ale, jak się okazuje, jest niezbędny, aby poznać możliwości jakie dawała przyroda dla rozwoju tego ośrodka w przeszłości. Stąd też jego spora wartość i znaczenie w pracy i dla jej układu. Autor stara się wyczerpująco opracować temat wykorzystując różnego rodzaju mapy, wykresy oraz tabele. Na końcu można znaleźć spis literatury, który wskazuje na złożoność problemów tu poruszonych.

Do najbardziej wartościowych tekstów należą dwa kolejne rozdziały – ze względu na wyczerpujące ich opracowanie źródłowe przez autorów. Pierwszy z nich napisał sam redaktor książki, Feliks Kiryk, mediewista, a drugi Franciszek Leśniak, zajmujący się problematyką miejską Rzeczypospolitej doby nowożytnej³. Obydwaj są specjalistami w dziedzinie regionalistyki⁴. Kiryk ukazał Proszowice w okresie rozkwitu i końcu epoki średniowiecza. Skupił się na wszystkich ważniejszych aspektach życia i funkcjonowania ośrodka miejskiego opartego na prawie niemieckim. Mówi o początkach osady, jej władzach, życiu gospodarczym, handlu, mieszkańcach, szkolnictwie i kościele, a także rozwoju miasta jako siedziby powiatu i sądu ziemskiego w XIV i XV wieku. Sporo uwagi poświęca związkom Proszowic z Krakowem i Akademią Krakowską, dołączając aneks pt. „Sławni proszowianie w XV i XVI wieku”, w którym przedstawił wiele przykładów karier politycznych i naukowych proszowian na dworze królewskim i na Akademii. Tekst zawiera wiele ciekawych i unikalnych informacji oraz zdjęć, zaczerpniętych ze źródeł w wielu wypadkach dotychczas nie publikowanych, a znajdujących się w archiwach krakowskich, Bibliotece Jagiellońskiej czy w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie i wielu innych. Widoczny jest ogrom pracy, włożony w analizę źródeł oraz dbałość o przejrzysty układ tekstu.

Podobnie ma się rzecz z kolejnym rozdziałem, którego autorem jest Franciszek Leśniak. Proszowice opisuje on nie tylko jako miasto powiatowe, królewskie, ale przede wszystkim jako miasto sejmiku województwa krakowskiego, jednego z ważniejszych w Rzeczypospolitej. Przygoda Proszowic ze szlachtą, trwająca przez blisko trzy wieki, nie zawsze była dla miasta szczęśliwa, kończyła się często zniszczeniami, a w końcu upadkiem, co w pełni barwnie i ze swadą opisują Leśniak, dając na to wiele przykładów ze źródeł. Nie zapomina jednak, że miasto żyło nie tylko problemami sejmików i powiatowymi sądami. Był to także ośrodek należący do króla pod bezpośrednią zwierzchnością wielkorządców krakowskich. Dzięki doskonałej znajomości tematu (F. Leśniak jest autorem pracy *Wielkorządcy Krakowszczy XVI–XVIII wieku*) poznajemy zawilości przynależności prawnej Proszowic do dóbr królewskich. Dokładne badania źródłowe wielu zespołów archiwalnych pozwalają dowiedzieć się, jaka była struktura władz miejskich w tym okresie oraz współzależność pomiędzy urzę-

³ F. Leśniak, *Krosno w czasach odrodzenia: studia nad społeczeństwem miasta*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1992; *Rzemieślnicy i kupcy w Krośnie (XVI– pierwsza połowa XVII w.)*, Kraków 1999, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.

⁴ F. Kiryk jest współtwórcą regionalistyki historycznej, a także redaktorem kilkunastu pozycji, m.in. monografii: *Bochnia. Dzieje miasta i regionu*, Kraków 1980; *Dębica: zarys dziejów miasta i regionu*, praca zbiorowa pod red. J. Buszki i F. Kiryka, Kraków 1995; *Dzieje miasta Nowego Sącza*, t. I Kraków 1992, t. II, Kraków 1993, t. III, Kraków 1994; *Dzieje Olkusza i regionu olkuskiego*, Kraków 1978; *Krynica*, praca zbiorowa, 1994; *Tarnów – dzieje miasta i regionu*, t. I i II, Rzeszów 1983 oraz t. III, Tarnów 1987; *Kamieniec Podolski, studia z dziejów*, Kraków 2000.

dami miejskimi. Blizsi stają się nam mieszkańcy miasta, ich zawody, sposób życia, ich codzienne troski i problemy, a także to, jak się bawili. Zaznajamiamy się także ze stanem gospodarczym miasta, handlem, demografią, szkolnictwem, aby na końcu dowiedzieć się o klęskach, jakie nawiedzały miasto w okresie Polski szlacheckiej. To wszystko autor przepłata dużą ilością tabel, wykresów i reprodukcji źródeł, co ułatwia czytelnikowi szybsze orientowanie się w niektórych aspektach życia miejskiego i porządkuje informacje.

Trudne zadanie stanęło przed autorami czwartego rozdziału, Jerzym Ciecielągiem i Henrykiem Pomykalskim, którzy przedstawili okres niewoli, powstań narodowych i odzyskiwania niepodległości. Jest to czas upadku zarówno ekonomicznego jak i administracyjnego znaczenia miasta, które znalazło się pod zaborem austriackim, a następnie rosyjskim. Autorzy dość dokładnie nakreślają stosunek miasta do zrywów narodowych pod koniec XVIII i w pierwszej połowie XIX wieku z wyszczególnieniem powstania Kościuszkowskiego. Późniejszy okres walk narodowych z powodu mniejszego znaczenia dla miasta został potraktowany pobieżnie. Zwrócono natomiast uwagę na zmiany w wyglądzie miasta i zaludnieniu w wieku XIX. Odbiór tekstu ułatwiają zdjęcia i tabele, oparte na danych źródłowych zaczerpniętych z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie oraz wzmianki o wybitnych postaciach proszowian, których życiorysy w kilku przypadkach łączą się z II wojną światową. Gospodarcze problemy regionu także znalazły tu swoje miejsce. Zaznaczono wpływ odcięcia Proszowic od centrum gospodarczego, jakim dla miasta był Kraków. Problematyka ta jednak z rzadka obejmowała okres II połowy XIX wieku. Większym zainteresowaniem autorów cieszył się Kościół i jego problemy, a tylko pobieżnie poruszono kwestie szkolnictwa, opieki społecznej i okres wielkiej wojny 1914–1918. Daje się odczuć brak opisu wielu aspektów historii miasta na przełomie XIX i XX wieku. Mimo to polecam go uważnie, ponieważ zawiera wiele informacji i zdjęć, które pomagają zrozumieć obraz dzisiejszych Proszowic. Przy tym autorzy przeprowadzili tu dość udaną, choć niepełną syntezę jakże trudnego okresu w historii miasta na podstawie źródeł i opracowań.

Włodzimierz Bernacki przedstawia Proszowice z perspektywy lat dwudziestych XX wieku, choć rozdział dotyczy całego okresu międzywojennego. To odniesienie będzie przewijało się przez cały rozdział i większość tematów tu podjętych. Autor bardzo pragnął ogarnąć wszystkie dziedziny życia miasta w tym krótkim okresie, zarówno polityczne jak i społeczne, ekonomiczne, gospodarcze, demograficzne, przestrzenne. Rozpoczął od opisu wyglądu miasta jego fatalnego stanu na początku lat dwudziestych i zmian w zabudowie w kolejnych latach II Rzeczypospolitej oraz zaludnieniu. Mniej uwagi poświęcił autor Kościołowi, natomiast zainteresował się życiem gminy żydowskiej i zrobił to nadzwyczaj interesująco. Całość rozdziału kończy charakterystyka życia politycznego oraz opis poszczególnych partii. Wszystkie te informacje zostały oparte na bogatej literaturze i badaniach źródłowych, przeprowadzonych głównie w Archiwach Państwowych w Kielcach i Krakowie. Mimo szerokiego wachlarza zagadnień i wydarzeń okresu dwudziestolecia autorowi udało się zachować porządek i przejrzystość treści. Dużą pomocą w odbiorze tekstu są umiejętnie wkomponowane zdjęcia archiwalne.

Dwa ostatnie teksty monografii dotyczą sztuki i rozwoju przestrzennego miasta. Temat pierwszy podejmuje Marian Kornecki. Zwraca uwagę na związki z Krakowem i oddziaływanie tego miasta na ośrodek proszowicki. Szczególnie w okresie średniowiecza uwagę skupia głównie na kościołach i ich wyposażeniu. Pokazuje też inne przykłady starej zabudowy (np. dwór w Jakubowicach⁵). Zwracają uwagę wartościowe opisy obrazów, fresków, ołta-

⁵ Pełny obraz tej zabytkowej budowli zawarty jest w opracowaniu S. Komornickiego i Z. Hendela, *Dwór w Jakubowicach* [w:] *Sprawozdanie Towarzystwa Opieki nad Polskimi Zabytkami Sztuki i Kultury za rok 1907*, Kraków 1908, s. 3–18.

rzy i precjozów. Prezentację zabytków Proszowic oparto na ich inwentarzu i katalogu⁶, opracowano precyzyjnie, a przedstawiono na tle prądów panujących w sztuce i architekturze w Polsce i na świecie. Tekst zaopatrzono w liczne zdjęcia oraz opisy zabytków i ich twórców, a nawet historii powstania. Autor nie ogranicza się do sztuki klasycznej, zwraca uwagę na zabytki sztuki ludowej – na przykład rzeźb przydrożnych – i budownictwa drewnianego, w tym sakralnego.

Rozdział dotyczący rozwoju przestrzennego, napisany przez Mieczysława Książka, kończy monografię. Jest to analiza zabudowy miasta na przestrzeni wieków w porównaniu z innymi ośrodkami. Najwięcej uwagi poświęcono okresowi średniowiecza, najistotniejszemu w tworzeniu struktury miasta. Tekst o dużej wartości merytorycznej ilustruje bogaty zestaw map o charakterze archiwalnym. Otrzymaliśmy skrótową historię przeobrażeń Proszowic, dającą czytelnikowi możliwość wyobrażenia sobie miasta przed wiekami.

Całość stanowi poważny krok w badaniach nad regionem proszowickim. Przedstawia obraz historii i kultury Proszowic w sposób atrakcyjny, ale nie pozbawiony krytycyzmu, przy tym oparty na rzetelnych badaniach źródłowych. Autorzy korzystali z archiwów w całej niemal Polsce: Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, Biblioteki Jagiellońskiej, Archiwum Państwowego w Krakowie, archiwów diecezjalnych, archiwów Bochni, Przemyśla, wykorzystali zbiory Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, Czartoryskich w Krakowie, Ossolineum we Wrocławiu i Polskiej Akademii Nauk. Mimo sporych rozmiarów (481 stron) praca jest przejrzysta, na co wpływa układ rozdziałów, z których każdy tworzy autonomiczną całość. Walory monografii podnosi oprawa graficzna.

---

⁶ M. Walicki, *Sprawa inwentaryzacji zabytków w dobie Królestwa Polskiego (1827–1862)*, Warszawa 1932; G. Zań, *Przekazy ikonograficzne i materiały opisowe zabytków województwa krakowskiego zebrane w inwentaryzacji Kazimierza Stronczyńskiego*, „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego”, 1970, s. 293–294, 300; *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. I, *Województwo krakowskie*, pod red. Szablowskiego oraz t. III, *Województwo kieleckie*, pod red. J. Z. Łozińskiego.